

№12- тәжірибелік сабақ: Халықаралық өнегелік генезисі туралы

Жұмыстың мақсаты мен міндеті: халықаралық өнегеліктің туындауы мен дамуы, өнегеге нақты анықтама беру, халықаралық өнегенің құрылу процесі, халықаралық өнегенің құрылуына стоицизмнің әсері туралы ақпарат алу.

Техникалық және инструментальдық құралдары: интерактивті тақта, проектор сызба – кестелер.

Тәжірибелік сабақ оқыту нәтижелері: халықаралық өнегеліктің туындауы мен дамуы жайында және сонымен қатар дәрісте өткен «халықаралық моральдың» қазіргі түсінігі, мемлекетаралық мораль», «халықаралық мораль», «жалпы мораль» секілді түсініктердің мазмұндық шекараларын анықтау, халықаралық мораль және жалпы мораль арасында айырмашылық белгілерін анықтау, халықаралық моральдың рөлі оның қызметтері жайлы ақпарат ала алады.

Оқытудың әдістері мен түрлері: баяндау, сұрақ–жауап, түсіндіру, кіріспе дәріс, пікір-талас.

Халықтардың рухани мәдениет тарихында мынадай ой бар – адам барлық нәрселердің ең ежелгі шамасының бірі. Антикалық философияда ол екі мың жылдан астам уақыт бұрын пайда болды, сонымен қатар ол азиаттық халықтар мәдениетінде де бар. Жиырма ғасыр бұрын Конфуций былай деп пайымдады: «жэнь» (өнегелік, адамгершілік) принципі адамдар арасындағы қарым-қатынастар негізіне салынуы тиіс. Сол уақытта Үндістанда мынадай ой туындады: «Барлығы тең дәрежеде жеңімпаз және ешкім жеңіліс таппайтын жеңіс қана нағыз деп санала алады». Халықаралық өнегеліктің туындауы мен дамуы – жалпы адамзаттың өмірдегі түрлі салаларда адамгершілік тәжірибесінің жинақталуы негізінде болды. Егер де өнегеге нақты анықтама беру қиын болып және ол көптеген басқа әлеуметтік құбылыстардан шектетілсе, онда ол біртұтас өнегелік теориясы және қалыптасқан халықаралық қатынастар жүйесі туралы тіпті сөз болмаған кез жағдайында пайда бола бастаған халықаралық өнегеге тіпті байланысты. Бастапқыда халықаралық өнегенің құрылу процесі аяқасты формада болды, яғни «өмір көрсетіп отырғандай» принципі бойынша. Бұл өнегелік ойша емес, теориялық талдау жолымен шығарылды. Ол әлеуметтік шынайылыққа, қалыптасқан және өзінің формаларын біртіндеп өзгертіп отыратын – басқа тайпалармен, басқа халықтармен бірге өмір сүруге сүйеніп, жеке өнегеге аса басыңқы түрде негізделді. Оның үзінді болуы көбіне өнегелі-этатистік құбылыстарды қазіргі түсіністік пен ғылыми мәнін ұғынатын өнегелі нормативтік базаның болмауымен түсіндіреді. Шешуші рөлді күнделікті тұрмыстағы тәжірибенің әсерімен туындаған дәстүрлер, этикет нормалары (этикалық нормалардан алыс), пайда болып отырған дәстүрлер ойнады. Ежелгі ғасырлардағы халықтардың бытыраңқылығы мен өшпенділігі түрлі қоныс етуші адамдар арасындағы мінез-құлыққа салмақты із қалдырды,

жауынгершілік күш-қуат, агрессивтілік тату көршілік пен бейбітшілікке қарағанда үдемелі түрде өсті. «Адам қолындағы қару-жарақ немесе құрал-сайман» атты дилеммада таңдау көбіне қару-жараққа берілді. Солайша, «соғыс этикасы» пайда болды, ол көптеген ғасырлардан кейін орасан зор ойшылдардың еңбектерінде теориялық негіздемелерге ие болды. Алайда бұл мәселенің бір жағы ғана. Бір уақытта халықтар арасында позитивті потенциалдың, халықаралық байланыс саласында құқықтық бұйрықтардың жоқ болу жағдайында қатынастарды реттейтін этатистік нормативтердің тосын және қарама-қайшы процесі болды. Бұл кезде халықаралық қатынастар саяси нормалар мен діни этиканың бұйрықтарымен реттелді. Ежелде сауда байланыстары, қоныс аударулар мен колониялар түрлі халықтардың өмірінде «өнегелік өрістің» кеңейтілуіне, түрлі тайпа адамдарының діни жағынан бірге өмір сүруі тәжірибенің алмасуына (примитивті болса да), көңіл аударуға лайықты мәдениет элементтерінің, ағарту, өнегелі-діни ережелердің, жеке және қоғамдық өмірдің адамгершілік негіздерін басқа жерлерге ауысуына әсер етті. Тарих мынадай фактілерді айқындады, қонақжайлылық кейбір халықтармен адамгершілік міндет ретінде, ал кейбір жағдайларда шетелдіктердің заңды құқығын қамтамасыз ету ретінде қарастырылды. Сыртқы қатынастарға тыйым салатын Ману заңдарының өзінде, касталық өзгешеліктерді артқы жоспарға жылжытып, бөтен елдің адамына қонақжайлылық таныту туралы тапсырыстар мен ережелерді табуға болады. Гректер муниципалды өмірдің шектелулерін жену нәтижесінде, әсіресе персиялық патша Дарийдің шапқыншылығынан кейін халықаралық айырбастың аса кеңейтілуіне барды, ол бастапқыда бұл байланыстарда өнегелік нормалар мен дәстүрлердің рөлі өсуімен, ал кейін уақыт өте келе олардың заңды бекітілуімен тіркелді. Оңашаланғандықтың пайдасыздығын түсіну – бөтен халықтарға деген көршілік пен шыдамдылық танылатын өнегелік тіректерді іздеумен сүйемелденді. Ежелгі Грецияда арнайы сайланушы лауазымды тұлғалар – проксендер институты ұйымдастырылды, олардың басты міндеті шетелдіктердің құқығын қорғау, гректердің территориясындағы шетел мемлекетінің жоғары шенді қонағына қамқорлық көрсету болды. Халықаралық өнегенің құрылуына стоицизм этикасы да үлкен әсер тигізді, ол бойынша адамның жеке ұмтылыстары мен қажеттіліктері әлемдік мемлекет сияқты, космополит азаматының үлкен адамгершілік мүмкіншіліктерінен қарастырылды. Халықаралық құқықтың болмау кезеңінде өкілдерге қол сұқпаушылық ішкі мемлекеттік құқықпен, өзара кепілдік ережелерімен және діни этикалық нормалармен қамтамасыз етілді. Өнегелік реттеуде қарама-қайшылық көптеген ғасырлар бойы мемлекет үшін соғыс ар-намыс ісі болғанына негізделді, индивидуум жақыныңды «өлтірме» деген принциптерге жолды қуалады, ал дипломатияның өтірік айту өнері «өтірік айтпа» өсиетімен тату көршілес болды. Қоғамдық қарым-қатынастар әлеуметтенуінің өсіп келе жатқан

дәрежесі жалпы мүдде маңыздылығының артуы мен көлемінің ұлғаюында өнегелік фактор рөлінің көтерілуін ынталандырды. Солайша, адамдық тарихтың көп ғасырлар бойы қалыптасқан өнегелі нормалардың, заңдардың, принциптердің жиынтығы халықаралық өнегенің институализациясына алып келді, қазіргі кезде онсыз мемлекетаралық қарым-қатынастар мүмкін емес. Осы прогрессивті және тереңделуші процестің жадында біртіндеп басқа да тенденция – этикалық білімнің «мамандандырылған» салаларының халықаралық өнегеліктен бөліне бастауы және халықаралық өмірдің қоғамдық-саяси, гуманитарлық қызмет және бөлек салаларымен немесе нақты кәсіпқой салаларымен байланысты халықаралық этиканың көптеген түрлерінің әлеуметтік тәжірибедегі қажеттіліктердің ықпалымен құрылуы көріне бастады. Жаңа уақыт үшін шынайы гуманизмнің дәстүрлі концепциясы қарым-қатынаста «адамгершіліктің жай ғана заңдарымен» тек қана жеке тұлғаларға емес, сонымен қатар халықтарға да оларды басшылыққа алуға қажеттілігін шығарды. Сонымен қатар халықаралық-саяси ойдың «этизацияға» деген тенденциясы бірмағыналы болған жоқ. Әлемде халықаралық қатынастардың өнегелік нормаларынан құтылуға ұмтылған күштер әрқашанда өмір сүрген және әлі күнге дейін өмір сүруде. Аталған тенденцияның қарама-қайшылығы кеше ғана білінген жоқ, оның тарихы ұзаққа созылған. Қалыптасқан дәстүрдің бастапқы мазмұны мынадай констатацияға келеді – этикалық нормалардың екі типі және екі қатары өмір сүріп отыр. Бір тип – бұл жеке индивидтер үшін нормалар. Батыстық теоретиктердің айтуы бойынша, индивид өнегелігінде альтруизм, аяныш, құрбандық, жеке мүддесіне нұқсан келсе де жақындарына риясыз қамқорлық сияқты сезімдердің болуы табиғи. Сонымен қатар, олардың ойынша сыртқы саясатты жүзеге асыра отырып, мемлекеттік қызметкерлер басшылыққа алатын өнегеліктің табиғаты мүлдем басқа, себебі бұл жерде сантименттер, альтруизм және риясыздық орынды емес. Мемлекеттік қызметкер өз елінің сыртқы саясаты жалпы қабылданған индивидуалды өнегелік нормаларына сәйкес келуін емес, ол «ұлттық мүдденің», барлық ұлттың «қауіпсіздік мүддесінің» қорғалуын қадағалауы тиіс. Қарастырылып отырған тәсілге сәйкес, индивидуалды өнегенің нормалары мен «ұлттық мүддесі» әрқашанғы және татуланбас қақтығыста болады, сондықтан да мемлекеттік қызметкер алдында бағытталатын өнегелік нормаларын таңдап алу міндеті тұр. Таңдау құқығының қиындығы мынада – мемлекеттік қызметкер, бір жағынан, қарапайым адам, ол үшін индивидуалды өнегелік нормалары міндетті, екінші жағынан, саясаткер ретінде ол басқа «саяси өнегеліктің» нормаларын басшылыққа ала алмайды, себебі олар кейбір жағдайларда қарама-қайшы мазмұнға ие болады. Дегенмен, аралық көзқарас та бар, ол бойынша өнегелік нормалары бір, ал түрлі болатын олардың қолданылуы ғана, мысалы, мемлекетаралық қарым-қатынастар мен жеке адамдардың жеке өмірі

тәжірибесінде немесе қалыптасқан жағдайларға байланысты. Батыстық ғылымда өнегелік пен саясаттың арақатынасы мәселесі бойынша межеленіп бөліну дәстүрлі түрде өмір сүрді. Әдебиеттерде антикалық кездерден бастап өнегелікке саясаттың негізі ретінде қарайтын көзқарас сақталып отыр. Солайша, көптеген антикалық авторлардың пайымдауынша, саясат, ең алдымен, адамгершілік-тәрбиелеуші рөлді орындап, өнегелік нормаларын басшылыққа алуы тиіс. Бұл тәсіл қазіргі заманның өнегелік концепцияларына да тән болады. Ол батыс еуропалық классикалық философиясы бірқатар өкілдерінің еңбектерінде нақты байқалады. Оның белгілі өкілдері соғысты адамның өнегелік табиғатымен үйлеспейді деп есептеді. Жаңа заман кезінде де бұл тәсіл көптеген теоретиктер үшін өзінің қызығушылығын түсірмеді. Солайша, АҚШ-та историография мен саясаттануда бұл елдің сыртқы саясатының негізінде өнегелік категориялары жатыр деп пайымдайтын ағым ықпалды болды. Тарихи тұрғыда ол XVIII ғасырдың соңына қарай келеді, бұл кезде Дж. Джефферсон мен А. Гамильтонның арасында жас американдық республиканың революциялық Францияға қатысты міндеттері туралы талас қызды. Джефферсон француздардың соғыстарына АҚШ-тың көмектесуін талап етті, себебі соғыс барысында солтүстік-американдық штаттардың тәуелсіздігі үшін қол қойылған франко-американдық одақ әлі өз күшінде болды. Оның ойынша, бұл мемлекеттің тікелей мүддесіне қатысты болмаса да, олар келіссөздер бойынша өзінің барлық міндеттерін орындауы тиіс. Басқаша айтқанда, оның өнегелік парызы сондай. Гамильтон керісінше талқылады, мемлекеттік қызметкердің сыртқы саясатта басшылыққа алатын тек бір ғана аргументі болуы тиіс, ол жеке ұлттық мүдде. Этикалық нормалар мен принциптер сыртқы саясат мәселелерінің шешілуі үшін қолданыла алмайды. Айта кететін болсақ, орыстардың қоғамдық ойында да саясатты өнегелік нормалармен негіздейтін дәстүрлі ағымы мықты болды. Солайша, Н.М. Карамзин «В истории государства Российского» атты кітабында: «Өнегелік ережелері мен ізгілер бәрінен де әулие және нағыз саясаттың негізі болып қызмет етеді», – деп жазды. Қоғамдық ой тарихы өнегелік пен саясаттың арақатынасына деген басқа да тәсілді біледі. Солайша, немістің классикалық философиялық әдебиетінде соғыс пен өнегеліктің үйлесімсіздігі тезисімен қатар, қарама-қарсы ұстаным да болды, ол осы категориялардың толықтай сәйкес келуі туралы. Гегельдің көзқарасына сәйкес, соғыс заңды және қажетті, ол «халықтардың дұрыс өнегелігін сақтайды». Керісінше, аса ұзақ немесе «мәңгілік әлемде» халықтарға өнегелік деградация, іріп-шіру қаупі төнеді. Өнегелік пен соғыстың толықтай сәйкестігіне келетін бұл аргументацияланған көзқарас Ф. Ницшенің шығармаларында белсенді жалғасын тапты. «Генеология өнегелігі» памфлетінде ол адамзат тарихында қаһарман із қалдырған «ізгі расалар» туралы талқылай отырып, олардың негізінде «жыртқыш аңды,

керемет, ашқарақтана олжа және жеңіс іздеп жүрген аққұсты алаяқты көруге болады», – деп тұжырымдады ол. Бұл бүркемелі негіз кейбір уақыт аралығында босатылуды қажет етеді, яғни аң сыртқа шығады және қайтадан жабайы жазыққа ұмтылады...». Ницшенің ойынша, адамзат тегіне, дәлірек айтқанда, батыс мәдениеті үшін қауіп тұлғаның «ұсақтатылуында» жасырылып тұр, ол аңдық инстинкттердің жойылып, өзінің эгоистік мүддесіне жету үшін күштеудің қолданылуына жиіркеніштік танытуынан көрініс табады. Оны күшті өнегелік пен құқықтық нормалармен шектеу тенденциясы ызаландырды. Философ өзінің барлық талантын қоғамда «күштік қарым-қатынастардың» басымдығын реабилитациялау үшін қолдануға тырысты. Ол былай деп жазды: «Күштен ол өзін күш ретінде білдірмеуін, оның жеңу, лақтырып тастау, үстемдік ету, қарсыластардың, қарсыласулардың және табыс болуының қаламайтындығын талап ету, әлсіздіктен ол өзін күш ретінде көрсетуін талап ету сияқты мәнсіз болып табылады». Өткен ғасырдың соңында Л. Гумплович мынадай ойды алға тартты: «саясат жеке мінез-құлықтардың және сезімдердің жалтақтауларын білмейді». Өнегелік тұрғысынан мемлекеттер бір-бірін қарулы күштеуге, тонауға және соғыстарға ұмтылуының негізінде еш ұяттылық жоқ екенін австриялық әлеуметтанушы дәлелдеуге тырысты. Оның позициясының мынадай өзгешелігі аса қызықты: «күш тепе-теңдігі» жүйелерінің құрылуы – өзіндік мақсат және халықаралық аренада қақтығыстардан қашу құралы емес, ол тек күш жинау, жаңа одақтарды құру үшін уақытша тыным алып, «содан кейін бұйырып тұрған олжаны алу үшін». Аталған тезистің алға шығуымен байланысты автор келесіні тағы да ерекшелейді: «жеке өнегелік еш жағдайда бұған қарсы шықпайды», ал жеке өнегеліктің басқа нормаларын ажырататын адамдар қалыптасқан жағдайда «қажетті әрекеттерге мәжбүрленеді». Басқаша сөзбен айтқанда, екі өнегеліктің түрі бар, олардың әрқайсысы тек шектелген салада әрекет етеді – не адамдардың арасындағы тұлғааралық қатынастарда, не мемлекетаралық қатынастарда. Жеке өнегелік тұрғысынан мемлекеттер арасындағы қатынастар аморальді, қылмысты, алайда бұл қателесу болып табылады, себебі мемлекеттер арасындағы одақтарды және соғыстарды, жаулап алушылықтар мен адамдарды жаппай өлтіруді қажет ететін «табиғат заңы» сондай. Л. Гумплович былайша теориялайды: «Аяныш білдіретін адамдар ондай жағдайларды «қылмыс» деп атайды, алайда солайша мыңдаған адамдар қаза болатын жер сілкінісін де қылмыс деп атауға болады». Жеке адамдардың және мемлекеттердің қарым-қатынаста рында қолданылуы тиіс деген өнегенің «екі еселенген стандарты» туралы тәртібі ХІХ ғасыр соңында сыртқы саяси экспансиясының ірі неміс идеологы Г. Трейчкенің еңбектерінде кездесті. Ол мемлекеттің басты өнегелік міндеті ретінде «өзін-өзі сақтауды», ал адамның «өзін-өзі құрбан етуін» анықтады. Осындай өнегелік «дуализмінен» ол «соғыс ұлылығын» және оның

қарсыластарының көзқарастарын жоққа шығаратын негіздеменің пайдасына аргументтерді жинады, олар соғыстың «қаталдығы» мен «гуманды еместігін» көрсетті. Трейчке былай деп жазды: «Соғыстың ұлылығы дегеніміз – адамдар өзінің елі үшін адамгершіліктің табиғи сезімдерін жеңіп, оларға еш жамандық жасамаған өзінің ағайын-туыстарын өлтіруі». Оның ойынша, өнегелік саясатта «құрылымдық» қызметін орындап, сыртқы саяси мақсаттарға жетуге көмек беруі тиіс. Күш саясатына жәрдемдесуге, оны ақтауға міндетті халықаралық құқық сияқты, «мемлекеттің тәжірибесінде халықаралық өнегенің бірінші міндеті мемлекеттік саясаттың күшейтілуі болуы тиіс». Күшке негізделген халықаралық қатынастардағы өнегелік мемлекеттер арасындағы мінез-құлықты бақылауға және оны жеңілдетуге міндеттелген емес, керісінше, «шынайы және ықтимал қарсыластарға қарсы күресте қуатты қару» болуы тиіс. Өнегеге осындай нигилистік қарым-қатынас дәстүріне Батыстың қазіргі заманғы теориялық ойларының ықпалды консервативтік ағымдары қазір де сүйенуге ұмтылады. Бұл қоғамдық ойдың бағыты әрқашан да қоғамдық танымның «өнегелік абстракцияларының интоксикациясына» қарсы шықты. Қазіргі кез жағдайында бұндай тәсіл соғыста ядролық қаруды қолдану мүмкіндігі, немесе ең дегенде жақын арадағы перспективада «күштік» саясаттың негізделуі туралы тезисіне трансформацияланады. «Күштік» саясаттың идеологтары антисоғыстық іс-әрекеттерде топтардың және жеке индивидтердің мобилизациялау ісінде қатысуы үшін өнегеліктің үлкен рөл ойнайтынын жақсы түсінеді. Халық массаларының соғысқа деген инстинктивті жиіркеніштілігін және оны қарапайым адамдардың өнегелік айыптауларын ескере отырып, «күштеу» саясатының идеологтары соғысқа деген қарсыласушылықтың өнегелік базасын шайып жіберуге тырысады. Олардың айтуынша, халықаралық оқиғалардағы өнегеліктің болуына бағасы құндылықтардың ерекше межесімен жүзеге асырылуы тиіс. Халықаралық саясатқа деген өнегелік қатынастың негізінде саяси мақсаттылық жатуы тиіс (мысалы, «күштік» тежеу, ядролық үркіту және т.б.). Батыстық, әсіресе, американдық саяси ойда бұндай тәсіл Хирасима мен Нагасакиді атомдық бомбалауды өнегелік бағалау сияқты еш жерде нақты көрініс тапқан жоқ. Әскери тұрғыдан Жапонияны атомдық бомбалаудың еш қажеттігі жоқ болғандығы жалпыға мәлім. Алайда Трумэннің өкіметі – тарихшылар бұл фактіні негіздейді. Хирасима мен Нагасакиге атомдық бомбаларды тастауға саяси түсініктердің негізінде шешті. Осы мәселемен арнайы айналысатын белгілі американдық тарихшысы Г. Алпровитцтің қорытындысы бойынша, атомдық бомбаның қолданылуы АҚШ-тың Таяу Шығыста ерекше позицияларды басып алу үшін ғана жасалған жоқ. Жаңа қарумен жапондық қалаларды талқандай отырып, американдық саясатшылар бұл «оғиғаның» Еуропадағы жағдайға да әсерін тигізетініне сенімді болды. Бірақ Хирасима тәжірибесінің басқа да пайымдаулары болды. Олардың

объективті мағынасы – өнегелік тұрғысынан бомбалауды толықтай ақтауға әрекет етуі болды. Осыған байланысты келесі аргументтер алға тартылды: – біріншіден, екінші дүниежүзілік соғыста қолданылған атомдық қарудың қолданылуы қарапайым тұрғындарды жаппай өлтірудің сипатына сапалы түрде ешбір жаңалықты алып келген жоқ. Екі жақ та соғысты қарапайым адамдарға қатысты тең дәрежеде қатал жүргізді. Атомдық қарудың қолданылуы өмір сүріп отырған тәжірибенің жалғасы ғана болды;

1–деңгейлік сұрақ. Халықаралық өнегенің құрылуына стоицизмнің әсері?

1–деңгейлік сұрақ. Мемлекетаралық моральдың халықаралық моральдан айырмашылығы?

2–деңгейлік сұрақ. Халықаралық моральдың рөлі?

2–деңгейлік сұрақ. Моральдың әлеуметтік-саяси мәнділігін көрсетуші ретінде қандай құндылықтарды айтамыз?

3–деңгейлік сұрақ. Халықаралық мораль және жалпы мораль арасында айырмашылық белгілерін атаңыз?

ОБӨЖ тапсырмалары: Халықаралық моральдың қызметтері.

БӨЖ тапсырмалары: Халықаралық қатынастар жүйесіндегі моральдың қызмет атқару механизмдері.

Негізгі әдебиеттер:

1. Л.М.Иватова, Ә.С.Қайдарова, Ә.Т.Мухитденова. Халықаралық қатынастар теориясы, оқу құралы, 2019
2. Л. К.Торбьорн, Қазақ тіліне ауд.Н.Сайбекова, Ж.Бурибаева. Халықаралық қатынастар теориясының тарихы. Монография. Алматы: Дәуір, 2017.
3. Д.М.Мажиденова, К. Г.Шерьязданова. Теория международных отношений. Оқу құралы, 2019.
4. И.А.Черных. Теория международных отношений. Учебное пособие. Алматы, 2019.
5. А.Г.Дугин. Геополитика и Международные Отношения. Т. 1, Монография, М.: Евразийское Движение, 2012.
6. M.Criffiths. Uluslararası ilişkilerde temel düşünceler ve teoriler. Ankara, 2011.
7. T.İskit. Diplomasi: Tarih, teorisi, kurumları ve uygulaması. Ankara, 2012.

Қосымша әдебиеттер:

1. Антюхина-Московченко В.И., Злобин А.А., Хрусталеv М.А. Основы теории международных отношений.-М.,2014
2. Введение в теорию международных отношений./Под ред. А.С.Манькина.-М.,2014
3. Загорский А.В., Лебедева М.М. Теория и методология анализа международных переговоров.-М.,2014
4. Назарчук А.В. Этика глобализирующегося мира. - М., 2014.
5. Цыганков П.А. Международные отношения. М., 2014.
6. Rosenau J. Turbulence in the World Politics. L., 2014.